

Розділ V

Злочинність

Звідки і чому виникає злочинність? Мркування про сутність злочинності, її причини, шляхи протидії їй сягають в глибину століть. Відповідь на це запитання намагалися дати ще стародавні філософи – Платон, Арістотель і Цицерон, діячі епохи Відродження, філософи наступного історичного періоду – М. Люгер, Д. Локк, Ш. Монтеск'є та ін. Виникли «школи», що займалися дослідженням злочинності, з'явилися дослідницькі праці, сформувалися різні теорії про корені в цього явища та боротьби з ним. Серед них найоригінальнішою видається теорія італійського тюремного лікаря-психіатра Ломброзо, який у другій половині XIX ст. досліджував біологічну природу злочинності. Він вважав, що злочинець – це особливий природний тип, отже, ним не стають, а народжуються. Причина злочинності, на думку Ломброзо, не в суспільстві, а в самому злочинці. З часом погляди Ломброзо змінилися – він став визнавати не лише вроджених, а й випадкових злочинців, сприйняв ідеї про вплив на злочинність інших факторів, наприклад, соціальних – різниця цивілізації та економічного розвитку, міграції населення, неврожів, алкоголізму тощо.

Незважаючи на неспроможність теорії Ломброзо, можна виявити раціональне зерно і в ній. Дослідження Ломброзо використані при створенні детектора брехні, деяких графологічних методів (почеркознавства), практичне значення має описання Ломброзо татування злочинців та аналіз їхнього злочинного жаргону.

Завдання

1. У чому, на ваш погляд, полягає слабкість теорії Ломброзо? 2. Запропонуйте 2–3 аргументи, що спростовують основні положення теорії біологічної природи злочинності. 3. Чи можна лише медичними методами (наприклад, хірургічним втручанням, гормональними препаратами) подолати злочинність у

суспільстві? Аргументуйте відповідь.

Основне питання розділу та підпитання

Злочинність – соціальне явище, що супроводжує людство упродовжусього його існування. Людей завжди ці кавило, – чому виникає злочинність і як з нею боротися? Суспільна та державна практика виробляла і виробляє методи і засоби боротьби зі злочинністю, але й досі це явище не викоренене, адже частіше за все боротьба ведеться з носіями «зла», конкретними людьми, які скоюють злочини, і поза увагою залишаються корені злочинності та методи її попередження.

Для нашої країни проблема злочинності стоїть дуже гостро. Як забезпечити безпечне сучасне й майбутнє громадян у правовій державі? Це питання буде основним для розгляду в цьому розділі. Пускаючи відповідь, спробуємо відповісти на багато інших складних і важливих питань:

- Які причини та корені злочинності? (§ 1)
- Що таке правова культура і яку роль вона відіграє у житті суспільства? (§ 2)
- Які групи ризику існують у суспільстві? (§ 3)
- Які причини та особливості злочинності неповнолітніх і хто повинен вирішувати цю проблему? (§ 4)
- Яку політику проводить держава у сфері попередження та профілактики злочинів? (§ 5)
- Як взаємодіють міжнародні організації у боротьбі зі злочинністю? (§ 6)

Розкрити основне питання розділу також допоможе виконання проекту «**Стан злочинності у вашому регіоні**».

Мета проекту: дослідити, які тенденції щодо злочинності характерні для вашого регіону (види злочинів, вік злочинців, тенденції щодо зростання або зниження рівня злочинності, чиє характерною рисою є молодження злочинності), а також дослідити, яку саме роботу проводять органи держави та громадськість щодо подолання та профілактики злочинності у молодіжному середовищі.

Запитання для вхідного тестування

1. Що таке злочин? Наведіть приклади злочинів.
2. У чому, на вашу думку, полягають причини злочинності?

§1

- Як можна попередити злочинність? Що може зробити для цього держава і школа?
4. Чи пов'язані між собою злочинність, алкоголізм та наркоманія?
  5. Чи має держава боротися з алкоголізмом і наркоманією, чи це власна справа громадян, що не потребує державного втручання?
  6. Як ви розумієте широко вживаний термін «правова культура»? Під впливом яких чинників вона формується?

Корені злочинності

1.1. Політико-правові корені злочинності

У перехідний період від тоталітарного режиму до демократичного загострюються протиріччя у суспільстві, послаблюється державний тиск, свобода трактується як вседозволеність, а демократичний суспільний устрій уявляється несумісним з сильною, а при необхідності – з жорсткою державною владою. Труднощі переходного періоду є благодатним ґрунтом для росту злочинності, і у більшості громадян складається враження, що країною править не народ, і навіть не парламент чи президент, а кримінальні структури, мафія.

Серед політичних коренів злочинності основними є саме слабкість влади, її непослідовність та погана організація, а головне – «поганий приклад», що показують державні службовці й навіть вищі посадовці своїми корисливими діями, ігноруванням вимог закону, скандалами кримінального характеру.

Позначаються на зростанні злочинності також відсутність ефективних законів і недоліки у правоохоронній діяльності. Зміни в кримінальному та адміністративному законодавстві з запізненням відображають зміни в суспільстві, падає престиж правоохоронних органів, а їхні професійні кадри перемищуються у комерційні та приватні охоронні структури. І сам громадський виявляється відстороненою від боротьби злочинністю її не залучають до зміцнення правопорядку – зникають народні дружини, що були звичним явищем на вулицях міст за радянських часів, патрулювання батьківськими комітетами території школи тощо.

Міжнародні конфлікти також стають першопричиною широкого кола злочинів: збройних заколотів, бандитських розбійних нападів, кримінальних побутових злочинів.

Одним із дестабілізуючих факторів, що впливає на суспільний розвиток, є **корупція** – підкуп державних, політичних, громадських діячів, посадових осіб державного апарату, вчинений в певних інтересах. Не дивно, що тлумачення слова «корупція» супроводжується словом «корозія» – роз’їдання, руйнування. Саме корумповані чиновники й підривають авторитет влади, дискредитують діяльність її державних органів, порушують законні права й інтереси громадян, що негативно позначається на духовному і моральному стані суспільства. Таким чином, корупція – це соціальна корозія, яка роз’їдає й руйнує органи державної влади, державу та суспільство в цілому.

Востаннє десятиріччя корупція набула в Україні небаченого розмаху. За оцінками міжнародних експертів в нашій країні одне з перших місць за рівнем корумпованості у світі. Корупція – це наслідок явищ політики, економіки, взагалі розвитку суспільства. Жодна країна не була вільною від неї. Особливо небезпечних форм корупція набуває саме в країнах, що перебувають на стадії політичного, економічного й соціального оновлення. Однак корумпованість частини державного апарату, низький авторитет влади в очах громадян зводять нанівець заклики щодо необхідності дотримання законів та вимог законотворчості, а це, у свою чергу, впливає на кінцівку та якість злочинів.

Таким чином, для боротьби зі злочинністю недостатньо лише «хороших» законів та багато правоохоронних органів. Має бути подолане відчуження між правоохоронною системою та населенням, має зміцнитися та «оздоровитися» влада, яка діятиме в інтересах своїх громадян, а не в інтересах окремих осіб, які цю владу обіймають. Громадяни мусять усвідомити, що демократія – це не всюдозволеність, а насамперед дотримання прав, поважання свобод та інтересів інших членів суспільства.

1.2. Вплив економічного розвитку на рівень злочинності

Україна переживає непростий період переходу від повністю контрольованої державою економіки до ринкової. Суспільні зміни, що охопили нашу державу, насамперед торкнулися економічної сфери. Формованими темпами відбувається роздержавлення і приватизація, держава послаблює свою роль у регулюванні економічних процесів. Не контроль-

овану свободу дістала торгівля. Це стало благодатним підґрунтям для кримінального бізнесу та першочергового інтересу криміналу саме у сфері економіки.

Світовий досвід показує, що навіть цивілізований ринок володіє досить великим потенціалом для росту злочинності внаслідок жорсткої конкуренції, надмірної кількості робочої сили, різкого майнового розшарування суспільства, а становлення ринкової економіки породжує нові форми та види злочинів, наприклад, фінансові махінації так званих пірамід, фактивне підприємство, комп'ютерні злочини.

Економіка в Україні перетворилася на об'єкт пильної уваги злочинних кіл. Вони прагнуть будь-що проникнути у життєво важливі для держави сфери – фінанси і кредит, грошовий обіг, ринок цінних паперів, іноземних інвестицій, приватизаційну та зовнішньоекономічну діяльність. Економічна система держави криміналізується, а злочинні угруповання зростають з владними структурами.

Відповідно до соціально-економічних умов складається й структура злочинності: в Україні переважають майнові злочини (крадіжки, шахрайство, розкрадання тощо), які становлять 60% усіх виявлених кримінальних правопорушень. Швидко прогресує такий новітній злочин, як убивство «на замовлення». Значна частина цих злочинів також пов'язана з перерозподілом сфер впливу між злочинними угрупованнями.

Фізичні процеси в економіці нашої держави негативно позначилися на рівні життя населення: зросло безробіття, знизився життєвий рівень населення, зuboжили і багато з тих, хто працює. Загрозою соціальної стабільності є і протистояння «нових багатіїв» та людей, котрі опинилися за межею бідності та хочуть утвердитися в умовах нецивілізованого ринку будь-яким способом. Останні не тільки скоюють побутові злочини, а нерідко стають членами організованих кримінальних структур, де виконують чорнову роботу – стають кіллерами, розповсюджувачами наркотиків, займаються вибиванням боргів. Відсутність в Україні так званого середнього класу – основи стабільного буття та розвитку суспільства, носія таких цінностей, як злагода, порядок, законність – теж послабляє протидію злочинності.

Непослидовність, недостатня правова забезпеченість ринкових реформ, особливо у сфері виробництва, підштовхує іноколи навіть законослухняних громадян (здебільшого молодь) до антисупільних засобів виживання і збага-

чення – розкрадання державної власності, участі в кримінальній приватизації, приховуванням прибутків від оподаткування, хабарництва, тіньового накопичення капіталу.

Таким чином, злочинність – своєрідний показник кризових явищ у суспільстві, негараздів, диспропорцій, проблемних і конфліктних ситуацій як в економічній, так і в інших сферах суспільного життя.

1.3. Соціокультурні корені злочинності

Право і мораль у людському суспільстві завжди взаємопов'язані. Висока моральність завжди протистоїть злочинності, тоді як аморальність як на рівні всього суспільства, великих соціальних груп, так і на рівні окремої особистості, інтенсивно її породжує. Якщо суспільство в цілому, держава, її структури, громадяни живуть за нормами моралі, керуються ідеями добра і справедливості, то вони можуть успішно протистояти зростанню злочинності в умовах економічної кризи та соціальних негараздів. І, навпаки, якщо життєвим орієнтиром є аморальні цінності, навіть в умовах матеріального благополуччя легко спрацюють механізми протиправної поведінки.

Українське суспільство переживає у своєму розвитку складний духовно-моральний стан. Адже цінності та орієнтири, якими керувалися люди за тоталітарної системи, втратили значення та життєвий сенс як цінності, а нова система морального регулювання перебуває у стадії становлення. У більшості людей пере-

важають елементарні потреби, мотиви фізичного виживання, сьогоденні інтереси. Невпевненість у завтрашньому дні, відчуття загрози своєму благополуччю, переживання ненадійності соціального, матеріального і службового становища породжують у багатьох людей апатію, песимізм, депресію.

Змінами в суспільстві змінюються й світоглядні установки та ідеологічні орієнтації людей. Наприклад, приватновласницька психологія, що засуджувалася за попередніх суспільних порядків, стає загально визнаною системою поглядів та цінностей. Але люди, їхня свідомість, погляди змінюються не так швидко, що призводить іноді до злочинної поведінки.

Особливо відчутні зміни ціннісних орієнтацій у підлітковому та молодіжному середовищі. Сьогодні в очах багатьох молодих громадян перестали бути ганебни-

ми судимість, притягнення до кримінальної відповідальності, пияцтво. Пширення набувають уявлення про можливість легкого досягнення благополуччя не продуктивною працею, а шляхом кримінального бізнесу та спекулятивних операцій.

Негативна поведінка дорослих, особливо батьків, пияцтво, алкоголізм і наркоманія, часто в поєднанні зі спробами втягнення в них неповнолітніх; постійні конфлікти в сім'ях, які виливаються у сварки, скандали, бійки; протиправні погляди дорослих членів родини, скоєння ними злочинів та інших правопорушень; негативний вплив судимих осіб; байдуже ставлення дорослих до виховання і поведінки підлітків, незацікавленість батьків у майбутньому своєї дитини; негативний вплив низького матеріально-побутового рівня сім'ї – всі ці фактори призводять до серйозних відхилень у поведінці неповнолітніх та зростання підліткової злочинності.

Стало комерційним мистецтвом, кіно. Позбавлені державної підтримки, вони втратили свою високу якість. З екранів телевізорів пропагується насильство, розбещеність, неможливість вирішувати проблеми «по праву», за законом. Духовно-моральні цінності деформуються і під впливом зловживань свободою слова в засобах масової інформації, пропагандою насилля, жорстокості, культу сили, порнографії. Не можна сказати, що такі явища – ознака лише українського суспільства, однак в інших країнах це досить чітко врегульовано законодавством.

§2

Джерела додаткової інформації

Джерело

«Серед 91 країни світу Україна посідає 9-е місце за рівнем корупції. Більш корумпованими є лише 8 країн. Про це йдеться у звіті за 2001 рік Міжнародної організації Transparency International, яка щорічно, з 1995 року розраховує для 91 країни за 10-бальною шкалою так званий «рівень прогнозованої корупції». Чим вище бал, тим менш корумпована країна. Україна «заробила» 2,1 бала, перед нею з республік колишнього СРСР лише Азербайджан. Україна навіть більш корумпована, ніж Росія. Менше за всіх беруть хабарі та користуються службовим становищем чиновники Фінляндії. До першої десятки входять Данія, Ісландія, Швеція, Норвегія, Канада, Сингапур, Нідерланди, Люксембург. Великобританія – на 13, а Німеччина – на 20 місці. У звіті зазначені великі успіхи у боротьбі з корупцією у Бельгії, Японії, Італії, Ізраїлі. У бідних країнах рівень корупції коливається від «просто високого» до «жахливого».

(Нова генерація. – 2001. – липень)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Наведіть приклади політико-правових коренів злочинності в нашому суспільстві. (1.1)
2. Як перехід до ринкової економіки впливає на рівень злочинності? (1.2)
3. З якими негативними факторами духовної сфери пов'язана злочинність у сучасній Україні? (1.3)

Другий рівень

1. Проаналізуйте матеріали газет, повідомлення телебачення, радіо. Про які злочини вони частіше за все інформують? Які, на вашу думку, корені цих злочинів?
2. Чому корупцію пояснюють вживанням у хімії словом «корозія»? Прочитайте джерело і проаналізуйте причини високого рівня корупції в Україні.

Третій рівень

Уявіть, що ви журналіст міської (районної) газети, котрий готує статтю про злочинність у місті (районі). Вам необхідні статистичні матеріали, що ілюструють тему. Підготуйте питання для інтерв'ю з працівником відділу внутрішніх справ. Обговоріть ці питання з сусідом або сусідкою по партії. Обміркуйте, чи допоможуть відповіді на запропоновані вами питання розкрити тему статті.

Правова культура як складова духовної культури

2.1. Правомірна та протиправна поведінка

Дотримуючись законів, людина діє правомірно. **Правомірна поведінка** – вчинки, які не суперечать приписам правових норм або основним принципам права певної держави. Правомірну поведінку завжди пов'язують з **правовою культурою** – видом культури, що включає свідому переконаність людини в необхідності закону. Недостатньо лише знати закон, необхідно діяти згідно з законом. Це більшість людей робить, не задумуючись про закон та відповідальність за його порушення, як не думають люди про повітря, коли дихають.

Відносно того, як особа ставиться до приписів законів, юристи вважають, що правомірна поведінка може ґрунтуватися або на сприйнятті правових норм як доцільних орієнтирів поведінки, або на побоюванні покарання за

і інші варіанти поведінки.

Коли громадяни умисно чи з необережності порушують норми права, їхню поведінку називають протиправною. **Протиправність** – це властивість діяння (дії або бездіяльності), яка полягає у порушенні конкретної юридичної норми.

Існує давня точка зору стосовно того, що порушення правових норм відбувається внаслідок їх незнання. Філософи, гуманісти і просвітителі вважали, що чим більше буде осіб, які розуміють закони, тим менше буде злочинів.

Однак дослідженнями кримінологів доведено, що для скоєння умисних протиправних дій, особливо корисливого й агресивного характеру, знання або незнання конкретних норм права не має суттєвого значення. Тут важливе ставлення людини до інших людей та суспільства, до його принципів і традицій, переконання у справедливості власних вчинків, практична оцінка людиною можливої вигоди або втрат внаслідок конкретного вчинку. Усе це тісно пов'язано з конкретною ситуацією, з вихованням людини, її статусом, генетичною спадковістю тощо.

Таким чином, конкретні правові норми не є головним, а тим більше єдиним фактором, який зумовлює поведінку людини. Це лише один із багатьох соціальних факторів, що беруться або не беруться до уваги людиною під час вибору власної поведінки.

2.2. Суспільна небезпечність злочину як вид правопорушення

Чи завжди люди діють відповідно до законів і правил? Поведінку людини, коли вона порушує чинні правові норми, називають правопорушенням, тобто діянням, що завдає шкоди особі, її правам, суспільству, суспільним відносинам. **Правопорушення** – це невиконання окремою людиною чи організації вимог, викладених у юридичних нормах. Визначаючи поведінку певних осіб протиправною, держава не тільки накладає відповідальність на тих, хто це скоїв, а й забезпечує захист та відновлення порушених прав громадян.

Серед правопорушень найбільш суспільно небезпечними є злочини – діяння (крадіжки, вбивства, розбої та інші), що порушують норми кримінального права і кваліфікуються кримінальним законом як злочини. Саме злочини посягають на найважливіші цінності та блага: життя, здоров'я, гідність людини, власність, суспільні відносини, правопорядок тощо, тобто вони посягають на найважливіші об'єкти і завдають їм найбільшої шкоди, ніж

і інші правопорушення. Тому суспільна небезпечність є соціальною ознакою злочину.

Особа, яка скоїла злочин, підлягає покаранню, тобто держава застосовує до неї заходи державного примусу, позбавляючи певних благ, виражаючи від імені держави негативну оцінку самого злочину і особи, яка його скоїла.

2.3. Правосвідомість та її складові

Під **правосвідомістю** розуміють систему понять, поглядів, уявлень та почуттів щодо чинного в суспільстві права, а також діяльність, пов'язану з правом. Сам термін правосвідомість свідчить про зв'язок права із свідомістю. Правосвідомість – це право у тому вигляді, як воно відбивається у свідомості людини; це одна з форм суспільної свідомості, що включає в себе поняття, уявлення, емоції, пов'язані з правом: правові знання, уявлення, правові почуття, настрої, мотиви поведінки, установки, готовність до дії, що формуються в результаті усвідомлення правової дійсності.

Правосвідомість багато в чому залежить від економічного, політичного, культурного, освітнього рівня розвитку суспільства. Вона відображає ставлення держави щодо необхідності упорядкування суспільних відносин з допомогою норм, ставлення людей до чинних правових норм, а також ставлення держави і людей до тих, хто є суб'єктами права.

Особливу цінність для підвищення рівня правосвідомості має правове самовиховання, тобто цілеспрямована діяльність людини з метою оволодіння правовими знаннями, формування позитивних правових мотивів, навичок правової поведінки. Людина прагне самостійно виробити в собі потребу діяти відповідно до норм права, оцінювати свою поведінку на підставі закону, формувати у своїй свідомості почуття відповідальності, дисциплінованості, обов'язковості. Правові переконання є безпосереднім джерелом поведінки людини, важливою основою становлення власних понять і уявлень про право.

2.4. Правова культура та правовий нігілізм

Складовою духовної культури є правова культура, яка створюється багатьма поколіннями людей. Вона відображає рівень розвитку і досконалості правових відносин, чинного законодавства, рівень правового інформування, компетентності й соціально-правової активності людей. Коли мова заходить про правову культуру, то це може бути як культура суспільства в цілому, так і культура окремої

особи. Правова культура включає в себе знання конкретних норм права, дані про державний устрій, призначення держави, авторитет юридичної науки та престиж юридичної професії, участь громадян в управлінні державою, стан законності і правопорядку.

Правова культура суспільства відображає рівень розвитку правосвідомості, права, законодавства, законності та юридичної практики і охоплює сукупність усіх правових цінностей, створених людьми в галузі права. Для формування правової культури та підвищення правосвідомості в сучасних умовах важливу роль відіграє правова освіта.

Однак є й такі громадяни, що заперечують необхідність законів у суспільстві через їхню неефективність або ставляться до закону за принципом «закон як дишло, куди повернув — туди і вийшло». Про таких кажуть, що їм властивий **правовий нігілізм**, тобто заперечення чи нехтування правом і законами, негативне ставлення до них, зневажання законних інтересів інших людей, суспільства, держави. Невпорядкованість законодавства, його нестабільність і суперечливість, низька правова культура стають причинами того, що досить значна кількість людей стають прихильниками правового нігілізму.

Володіння громадянами правовою інформацією, правова освіта й виховання, подолання недовіри до працівників правоохоронних органів, законослухняність громадян є тими чинниками, що сприятимуть використанню правового нігілізму та підвищенню правової культури.

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Як ви розумієте поняття «правомірна поведінка» та «протиправна поведінка»? (2.1)
2. У чому полягає суспільна небезпечність злочинів? (2.2)
3. Поясніть вираз «правосвідомість — одна з форм суспільної свідомості». (2.3)

Другий рівень

1. Яке значення має для суспільства «правомірна поведінка» людей?
2. Які наслідки для суспільства та самої людини її протиправної поведінки?
3. Від чого, на ваш погляд, залежить рівень правової культури конкретної особи?

Третій рівень

Підготуйте письмове есе на тему «Яку роль відіграють пра-

вові та моральні норми у вашому житті».

Групи ризику та злочинність

3.1. Групи ризику в суспільстві

Нормальне суспільство сприймає наркоманію і алкоголь як вкрай негативні, антисоціальні явища. З ними тісно пов'язані не тільки проблеми здоров'я, а й зростання злочинності в суспільстві. Безумовно, не всі, хто вживає алкоголь чи наркотики – злочинці, однак специфічний вплив цих речовин на психіку людини, на спосіб її життя, на систему її цінностей змушує зараховувати алкогольіки та наркоманів до так званої групи ризику, тобто до групи осіб, серед яких досить багато потенційних злочинців. Адже не лише заподіянням шкоди здоров'ю людини, суспільству – передчасне старіння, збільшення смертності, уроджені фізичні й психічні вади дітей – обмежується суспільна небезпека алкогольізму та наркоманії. Їх супутницею є злочинність. Алкоголіки, наркомани, токсикомани зазвичай здобувають необхідні їм матеріальні засоби незаконним шляхом, легко піддаються впливу досвідчених злочинців, вчиняють ті дії, які навряд чи здатні вчинити поза станом алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Тому серед заходів з профілактики злочинності значне місце посідає боротьба з цими шкідливими антисоціальними явищами.

3.2. Пияцтво та його зв'язок зі злочинністю

Вживання спиртних напоїв пустило корені в нашому побуті й перетворилося на найдоступніший і схвалений буденною свідомістю засіб боротьби з моральним незадоволенням, стомленістю, з бажанням відійти від реальності з її проблемами й турботами. Більшість осіб, котрі страждають на алкогольізм – хворобливий стан, що характеризується потягом особи до спиртних напоїв – почали пити внаслідок випадкових причин: негативного впливу мікросередовища, бажання не відстати від товаришів тощо.

Однак не слід забувати, що алкоголь не лише шкідливо впливає на всі органи і системи людського організму. Народна мудрість говорить, що «вино вину творить». Зв'язок зловживання алкогольними напоями зі злочинністю пояснюється досить сильним впливом алкоголю на психіку, емоції, волю, інтелект, мотивацію поведінки людини. Нерідко буває так, що одна й та сама людина п'яна і тверезо

за свою поведінкою ніби роздвоєється і веде себе діаметрально протилежно. А вже під дією алкоголю погіршуються пам'ять, увага, знижується працездатність, змінюються мотиви поведінки особистості, прогресує депресивний настрій. Під дією алкоголю іноді скоюються безглузді злочини, коли, наприклад, найбільше благо – людське життя – опінується у пляшку горілки.

Пияцтво відкриває прості шляхи для корисливих злочинів. Багато крадіжок скоюється саме для добування грошей на пляшку. Є тут й інша сторона – схильність до «зеленого змія» використовується підпільним алкогольним бізнесом, з яким, у свою чергу, пов'язані інші злочини – контрабанда, ухилення від сплати податків, випуск і продажі дробленої продукції, іноді смертельної, незаконне підприємництво. Нарешті, особи, які зловживають спиртними напоями, самі дуже часто стають жертвами протиправних посягань.

Під час боротьби з пияцтвом слід враховувати економічні та соціальні умови: кризовий стан, в якому опинилась країна у перехідний період і втрата монополії держави на виготовлення та продаж спиртних напоїв, традиції, що склалися у суспільстві щодо вживання алкоголю, зниження ролі громадськості у розв'язанні цієї проблеми. Навряд чи боротьбу з пияцтвом і алкоголізмом, а отже, і зі злочинами, які вони породжують, можна вести лише жорсткими методами (наприклад, введенням «сухого» закону). Така робота має бути профілактичною, з урахуванням регіону, статі, віку тощо і проводити її мають не лише правоохоронні органи, а й медики, учителі, соціальні працівники.

3.3. Наркоманія

Надто гострою та важливою як у нашій країні, так і в усьому світі є проблема поширення наркотиків. Україна досить швидкими темпами втягується у сферу діяльності міжнародного наркобізнесу не лише як зручна транзитна територія, а й як перспективний ринок збуту наркотиків.

Вживання наркотиків має вплив як на тих, хто вживає, так і на суспільство, в якому вони живуть. Особи, що вживають наркотики, зазвичай стикаються з серйозними фізичними і психологічними проблемами, адже наркотики негативно позначаються на навчанні та роботі, ведуть до ускладнень і навіть до розриву особистих стосунків. Проблеми,

пов'язані з наркотиками, ускладнюють взаємовідносини між подружжям, батьками та дітьми, є причиною грубого й жорстокого поводження людей. Вживання наркотиків в вагітними жінками може викликати наркотичну залежність у їхніх майбутніх дітей. Психічна й фізична залежність у разі вживання наркотиків, проявляється набагато сильніше, ніж у разі вживання та зловживання алкоголем. Наркоман швидше, ніж алкоголік, відходить від нормальної життєдіяльності, замикається в середовищі собі подібних, втрачає моральні орієнтири, почуття обов'язку, трудову кваліфікацію, повагу до законів. Наркоманія важче піддається лікуванню, ніж алкоголізм.

Наркомани, які вживають наркотики ін'єкційно, піддаються ще одній небезпеці – заразитися інфекційними хворобами або захворіти на СНІД причиною цього можуть стати заражені голки. Ці люди належать до групи ризику з найвищим рівнем розповсюдження СНІДу.

Люди по-різному стають наркоманами. Найпростіший спосіб – вживання знеболюючого препарату, який містить у собі наркотичну речовину. Хворий звикає до неї і стає залежним від наркотиків. Деякі люди вживають наркотики через цікавість, бажання пережити незвідані відчуття і потрапляють у залежність від них. Але є ще один спосіб – це схиляння до вживання наркотиків, особливо неповнолітніх. Мотиви цього бувають найрізноманітніші: прагнення знайти джерело одержання прибутку (той, хто схиляє до наркотиків, спочатку дає їх безкоштовно, а потім, коли особа звикає, то з неї вже вимагають гроші); бажання знайти однодумців – наркомани рідко вживають наркотики наодинці; встановлення над людиною контролю тощо. Підраховано, що один наркоман у підлітково-молодіжному середовищі здатний за короткий час без особ-

ливих зусиль втягнути у вживання наркотики в 10–15 осіб. Мда на перебування «на голці» зірок кіно, телебачення, шоу-бізнесу та розповіді про це ЗМІ як про атрибут «красивого життя» притягує підлітків і молодь до наркотики в. Статистика свідчить, що $\frac{2}{3}$ усіх наркоманів, які перебувають на обліку, – особи до 30 років. Проблема наркоманії – в основному молодіжна, оскільки до наркотики в при звичаються дуже швидко. До того ж наркомани довго не живуть і постаріти не встигають.

§4

Дуже часто особи, які вживають наркотики, стають злочинцями. Щоб здобути гроші на придбання чергової дози наркотики, наркоман готовий на все – шахрайство, крадіжку, навіть убивство. Експлуатація схильності частини людей до вживання наркотики в сприяла виникненню добре організованої, розгалуженої мережі не тільки всередині державного, а й міжнародного наркобізнесу.

Кримінальне законодавство України містить розділ щодо злочинів, пов'язаних з наркотиками. Карється законом не лише вирощування рослин, що містять наркотичні речовини, продаж наркотики в, їх публічне вживання, а й втягнення в наркотики. Отже, кожний повинен пам'ятати не лише про шкідливість наркотики в для конкретної людини, а й про їхній зв'язок з рівнем злочинності у суспільстві.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

Чим можна пояснити поширення таких явищ та звичок серед підлітків, як-то:

- а) пияцтво;
- б) наркоманія;
- в) токсикоманія.

Відповіді:

1. Безпечність, незнання про шкідливість.
2. Приклади батьків.
3. Наслідування «зірок».
4. Бажання зняти напруження.
5. Одержання задоволення.
6. Особливості підліткового віку.
7. Бажання відчувати себе дорослим.
8. Бажання показати себе.
9. Протест.
10. Байдкування.
11. Привчають старші.

Джерело 2

«Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

1. Схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Та сама дія, вчинена повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, а також особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 цього Кодексу, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років».

(Зі статті 315 Кримінального кодексу України)

«Незаконне публічне вживання наркотичних засобів.»

1. Публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян – карається обмеженням волі на строк до чотирьох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 310, 314, 315, 317, 318 цього Кодексу, – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».

(Зі статті 316 Кримінального кодексу України)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Які крім ноземні групи ризику ви можете назвати? (3.1)
2. Чим небезпечне зловживання алкогелемта як воно пов'язане зі злочинні стю? (3.2)
3. Чим можна пояснити поширення наркогенних звичок саме у ші длі тково-молоді жному середовищі ? (3.3, дж 1)

Другий рівень

1. Як ви вважаєте, чи достатньо визначити зловживання алкогелемта немедичне вживання наркотикі в шкі дливоюзвичкою або хворобою? Чому схиляння до вживання та вживання наркотикі в суворо карається законом? Обі рунтуйте своюві дпові дь. (Дж 2)
2. Доберіть аргументи «за» і «проти» до дискусі йної теми «Чому в нашому суспі льстві без пляшки не обходиться жодне свято чи будь-яка і нша урочиста подія? Це данина традиції чи шкі длива звичка?» Ви словіть своюпозиці ю, взявши участь у дискусі ї.

Третій рівень

У формі есе висловіть свої міркування щодо вислову Й Гете: «Людство могло б досягти неймові рних успі хів, якби воно було тверезим».

Злочинні сть неповнолі тні х

4.1. Особливості злочинності неповнолітніх

Проблема злочинності неповнолітніх завжди актуаль-

на для суспільства, адже від того, як вона вирішується, залежать не лише стан і тенденції злочинності у майбутньому, а й моральний клімат у суспільстві в цілому. Тому особливе занепокоєння викликає зростаюча злочинність неповнолітніх, стійка тенденція до «омолодження» злочинності. Якщо раніше підліткова злочинність була вуличною, то тепер неповнолітні скоюють злочини в чужих приміщеннях, у транспорті, за місцем навчання. Понад 80 % усіх злочинів в неповнолітніх скоюють за місцем проживання, зокрема у складі групи – до 70 %.

Протиправна поведінка підлітків пов'язана насамперед з такими особливостями їхньої психіки, як неформованість життєвих орієнтацій, юнацький негативізм, наслідкуванн^я. Саме підлітки групи ризику підтверджують відому істину, що лінощі – матері усіх пороків: більшість із них втратили зацікавленість у навчанні, роботі, їх приваблює беззмістовне дозвілля – тусовки у під'їздах, випивки,

Окремі види злочинів	Виявлено		Засуджено	
	1997	1998	1997	1998
Всього	29790	28267	18363	18165
з них:				
Умисні вбивства та замах на вбивство	234	270	198	206
Умисні тяжкі тілесні ушкодження	338	256	212	225
Згвалтування та замах на згвалтування	243	217	232	187
Крадіжки	18879	18143	11416	11681
Грабежі	2369	2179	1796	1645
Розбійні напади	790	821	599	629
Шахрайство	124	132	56	51
Хуліганство	2909	2619	1703	1144
Хабарництво	2	2	–	–
Розкрадання вогнестрільної зброї, бойових припасів або вибухових речовин	3	4	–	–
Злочини, пов'язані з наркотиками	1036	1189	520	577

азартні ігри тощо. Для підлітків в групі ризику характер-

не прагнення постійно одержувати легку інформацію, що не потребує ніякого критичного інтелектуального осмислення: пусті розмови, сидіння годинами перед телевізором, захоплення популярною музикою, вживання наркотичних речовин тощо.

Для способу життя підлітків в групі ризику характерним є:

– зневажливе ставлення до виконання своєї соціальної функції – вчитися, набувати знань (77% вчать погано, 21% – посередньо, нерозвинуте почуття обов'язку та відповідальності);

– наявність великої кількості «зайвого часу»;
 – невміння проводити вільний час;
 – відсутність індивідуальних захоплень;
 – вживання наркотичних речовин (тютюн, алкоголь, наркотики).

Неповнолітні злочинці приймають за «чисту монету» так звану кримінальну романтику. Злочини для них досить часто – акт сміливості, самоствердження. Про наслідки своїх протиправних дій вони не замислюються, а мотиви цих дій прикрашають.

Потрапляють підлітки у конфлікт з законом у багатьох випадках через свою незайнятість у позаурочний час, що зумовлено відсутністю за місцем проживання клубів, спортивних гуртків, секцій. Гострою є також проблема працевлаштування неповнолітніх, пов'язана з небажанням підприємців в умовах жорсткої конкуренції легально використовувати малоефективну та достатньо дорогую працю підлітків. Позбавлені можливості працювати та організовано проводити своє дозвілля, неповнолітні потрапляють під вплив кримінальних осіб, які часто залучають їх до злочинної діяльності.

Злочинність неповнолітніх має ті самі соціальні при-

чини, що і злочинність дорослих: поширення безробіття, загальне зниження матеріального рівня населення, невиконання батьками обов'язків по вихованню дітей, послаблення ефективності виховної роботи у навчальних закладах. Протиправна поведінка неповнолітніх почасти характеризується неповнотою усвідомлення скоюваних суспільно небезпечних дій, їх мотивів і цілей. Найчастіше причини підліткової злочинності – це результат неправильного виховання, відсутності догляду батьків за дітьми, матеріальних нестатків, негативного впливу найбільшого оточення. Хоча в нинішніх умовах серед неповнолітніх злочинців багато дітей, сім'ї яких мають досить високий матеріальний рівень, однак контроль за дітьми послаблений. Батьки, зайняті бізнесом, вважають, що достатньо забезпечувати матеріальне благополуччя своїх дітей. Тимчасом виховання включає в себе і формування поваги до закону, і орієнтації, це має робити сім'я. А поважати закон можна лише одним способом – виконувати його.

4.2. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність та відповідальність неповнолітніх за злочини

Доросла особа, яка втягує неповнолітнього у злочинну діяльність, несе кримінальну відповідальність незалежно від того, скоїв підліток злочин чи ні. Якщо дитина, втягнута у злочин, не досягла визначеного законом віку кримінальної відповідальності, відповідальність за цей злочин як виконавець несе дорослий на доповнення до відповідальності за те, що втягнув неповнолітнього у злочинну діяльність.

Також карається втягнення неповнолітніх у пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією, азартними іграми. На жаль, тільки про незначну кількість злочинів і правопорушень, пов'язаних із втягненням неповнолітніх у пияцтво, стає відомо правоохоронним органам. Деякі дорослі вважають, що це – «власна сімейна справа», чим руйнують долі дітей. Часто цьому сприяє і громадська пасивність. Одже, одним із шляхів боротьби з подібними злочинами є висока вимогливість родичів, сусідів, колег по роботі до тих батьків, які зневажливо ставляться до своїх обов'язків щодо виховання дітей.

Законом не визначено чіткої міжнародної норми, яка б зазначала вік, з якого слід притягати неповнолітніх до кримінальної відповідальності. Конвенція про права дитини просто вимагає, щоб держави-учасники встановили «мінімальний вік, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство». Наприклад, у Шотландії, вік кримінальної відповідальності один із самих низьких у світі – 8 років. В Україні кримінальна та

адміністративна відповідальність настає з 16 років, а за деякі злочини – з 14 років.

Щодо кримінальної відповідальності, то до неповнолітніх не застосовують покарання у вигляді позбавлення волі строком більше як на 10 років, та й відбувають покарання шлітки у відповідних виправно-трудових закладах, де утримуються лише неповнолітні злочинці.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

Кількість виявлених та засуджених неповнолітніх, що скоїли злочин (осіб)

(З Державної доповіді «Про становище дітей в Україні» (за підсумками 1998 року). – К., 1999)

Джерело 2

«Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

1. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

2. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство..., посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військово-службовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави..., умисне тяжке тілесне ушкодження..., умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсію..., бандитизм..., терористичний акт..., захоплення заручників..., зґвалтування..., насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом..., крадіжку..., грабїж..., розбїй..., вимагання..., умисне знищення або пошкодження майна..., пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів..., угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна..., незаконне заволодіння транспортним засобом..., хуліганство...»

(Зі статті 22 Кримінального кодексу України)

Джерело 3

«Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк».

(Стаття 304 Кримінального кодексу України)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Під впливом яких чинників в неповнолітні опиняються на «злочинній стежці»? (4.1.)

2. Наведіть приклади злочинів, що скоюють неповнолітні. (Дж 1)
3. З якого віку за чинним законодавством в Україні настає кримінальна відповідальність неповнолітніх? (4.2, дж 2)

Другий рівень

1. Чи вважаєте ви справедливим, що малолітні злочинці (до 14 років) не притягуються до кримінальної відповідальності за скоєні злочини?
2. Проаналізуйте матеріали ЗМІ з проблеми «омолодження» злочинності. Аргументуйте свою думку щодо причин цього явища.
3. Чи згодні ви з мірою покарання за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, зазначеною у статті 311 Кримінального кодексу України (дж 3)? Відповідь аргументуйте.

Третій рівень

Які шляхи протидії втягненню в злочинну діяльність ви запропонували б своїм одноліткам? Аргументуйте свою відповідь.

Попередження та профілактика злочинів

5.1. Державна політика у сфері профілактики злочинності

Попередження злочинності означає охорону людей, суспільства, держави від злочинів. Позитивний розвиток суспільства, удосконалення його економічної, політичної, соціальної систем об'єктивно сприяють її попередженню.

Мета попередження злочинності не є окремою складовою економічних перетворень, однак вони витісняють із життя суспільства чимало негативних явищ, таких як злидні, безробіття, дитяча бездоглядність. Так само не заради боротьби зі злочинністю розвивається духовна культура, але висока духовність формує позитивні погляди, інтереси, мотиви людської діяльності, від чого залежить співвідношення між добром і злом, законотворчістю та протиправною поведінкою.

Одним із найважливіших завдань, які вирішує Україна на етапі свого становлення як суверенної держави, є реформування системи законодавства, спрямованого на попередження злочинності та утвердження правопорядку. При цьому мають бути забезпечені дві умови: по-перше, повна і об'єктивна інформація про стан злочинності в державі, по-друге, методи боротьби зі злочинністю мають бути бездоганні з погляду їх законності. З огляду на це для України важливими є міжнародні стандарти та норми у сфері попередження злочинності та кримінального правосуддя.

Некоординованими діями на окремих напрямках вирішити проблему злочинності неможливо, хоч якими величезними були б зусилля. Добитися успіху в цій справі можна лише на основі цілісної загальнодержавної стратегії. Немаловажна роль у боротьбі з цим негативним явищем належить профілактичній роботі, яку спільними зусиллями мають здійснювати сім'я, школа, правоохоронні органи, служби соціального захисту.

5.2. Завдання загальноосвітньої школи та органів і служб соціального захисту в профілактиці злочинів серед неповнолітніх

В юридичній літературі поняття «профілактика» застосовується поряд з такими словосполученнями, як «запобігання злочинам», «ліквідація злочинів», «попередження злочинів».

І хоча «профілактика» – більше медичний термін, однак він найбільш підходить до визначення процесу виховання та перевиховання дітей, схильних до злочинів. Під профілактикою злочинів неповнолітніх слід розуміти діяльність органів та служб у справах неповнолітніх, спрямовану на виявлення і усунення причин і умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми злочинів, а також позитивний вплив на неповнолітніх у сім'ї, на підприємстві, за місцем проживання.

Важливе значення для поліпшення виховання підростаючого покоління та профілактики бездоглядності дітей має організація навчального процесу та їхнього дозвілля. Для цього створюються гуртки, спортивні секції, театри, бібліотеки. Багато шкіл залучають батьків до участі у житті школи, роботи з профілактики шкідливих звичок учнів, сприяння організації їхнього дозвілля, а також з метою впливу на безвідповідальних батьків.

Закон «Про органи і служби в справах неповнолітніх і спеціальні заклади для неповнолітніх», прийнятий 24 січня 1995 р., свідчить, що захист неповнолітніх, забезпечення їх нормального фізичного, розумового і духовного розвитку потребує створення узгодженої системи державних органів і служб, які могли б запобігати правопорушенням серед неповнолітніх.

Особливої соціальної ваги за нинішніх умов набула проблема зайнятості неповнолітніх. Саме з молодіжного середовища злочинний світ бере своє поповнення. Кількість неповнолітніх злочинців, які не працювали і не вчилися, збільшилася більше ніж удвоє. Водночас се-

ред працюючих цієї вікової категорії населення кількисть злочинців настільки ж зменшилася.

Здійснення соціального захисту і профілактика злочинів серед неповнолітніх покладається на: Комітет та служби у справах неповнолітніх; загальноосвітні та професійні училища соціальної реабілітації організовані в освіті; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх; органи охорони здоров'я; притулки для неповнолітніх; служби у справах неповнолітніх; суди; кримінальну міліцію в справах неповнолітніх організованих в внутрішніх справах; виховно-трудова колонія Міністерства внутрішніх справ України; приймальники-розподільники для неповнолітніх організовані в внутрішніх справах.

Джерела додаткової інформації

Джерело

«...Хороший законодавець не стільки піклуватиметься про покарання за злочини, скільки про попередження злочинів. Він намагається не стільки карати, скільки підносити мораль...»

(Ш. Монтеск'є)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. У чому полягає державна політика у сфері профілактики злочинності? (5.1)
2. Назвіть органи і служби соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх. (5.2)

Другий рівень

1. Проаналізуйте думку відомого філософа (дж) і поясніть, що означає «попереджати злочинність».
2. Які заходи в вашій школі сприяють, на вашу думку, профілактиці злочинності?

Третій рівень

1. Запропонуйте програму заходів для розв'язання проблеми злочинності у підлітковому та молодіжному середовищі.
2. Уявіть, що ви журналіст і вам доручили написати статтю в газету під назвою «Державна політика у сфері профілактики злочинів». Напишіть тези своєї статті.

Боротьба зі злочинністю – загальнолюдська проблема

6.1. Роль міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю

Злочинність – це соціально-правове явище, що являє собою сукупність усіх злочинів, скоєних у конкретному суспільстві (державі) у той чи інший період часу. Тому, як соціально негативне явище, вона «прив'язана» до конкретного суспільства (держави) й мова може йти, скажімо, про злочинність Франції, Росії, України, США тощо, а не про злочинність усієї планети Земля. Адже корені та причини злочинності, а також діяння, що визнаються в різних країнах злочинами, різні.

Злочинність являє собою одну з найгостріших проблем світового співтовариства. Ситуація загострюється внаслідок того, що злочинність набуває організованого характеру, розширюються її транснаціональні зв'язки. Йде процес політизації злочинності, її лінії проникають у структури влади, беруть під контроль засоби масової інформації, економіку та інші сфери життєдіяльності суспільства. За таких умов великого значення набуває узгодженість зусиль усіх держав щодо протидії злочинності на міжнародному рівні.

Питання боротьби зі злочинністю поглиблюється в полі зору ООН, її установ, Ради Європи, інших міжнародних організацій. Так, ООН видає статистичні збірники про стан і тенденції злочинності в країнах світу, збірники з питань кримінальної політики, особливостей національного законодавства. З 1955 р. регулярно відбуваються конгреси ООН з питань попередження злочинності та поводження зі злочинцями. Наприклад, на VI Конгресі була відпрацьована стратегія в галузі попередження злочинності, необхідної участі в цій діяльності не лише правоохоронних органів, а й інших структур суспільства – освіти, охорони здоров'я тощо.

Міжнародне співтовариство прийняло ряд конвенцій, угод з питань боротьби зі злочинністю. Серед них, наприклад, Керівні принципи в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Конвенція про передання засуджених осіб тощо. Країни укладають двосторонні та багатосторонні (наприклад, в рамках СНД) угоди і договори з проблем боротьби зі злочинністю, особливо з організованою. Створені й активно діють міжнародні організації: Інтерпол, Європол, Ради генеральних прокурорів, міністрів внутрішніх справ країн СНД. Вони роз-

робляють та впроваджують узгоджені дії, спрямовані проти злочинності. А такі міжнародні організації, як Міжнародна асоціація кримінального права та Міжнародне кримінологічне товариство є консультативними організаціями ООН і займаються проблемами кримінальної політики і кримінології (науки про злочинність).

Україна, інтегруючись у світове і європейське співтовариства, приєдналась до багатьох міжнародних конвенцій, угод з питань боротьби зі злочинністю, є активним учасником діяльності організацій і структур, що протистоять кримінальному натиску на міжнародному рівні.

6.2. Інтерпол – міжнародна організація по боротьбі зі злочинністю

Наприкінці XIX ст. у світі збільшилася кількість міжнародних злочинців – осіб, які переміщалися з країни в країну у зв'язку з уже скоєним або для скоєння нового злочину. Поліція губила їхні сліди на кордонах своєї держави, а злочинці ставали недосяжними для правосуддя. Безумовно, поява «міжнародної» злочинності зумовлювалась ростом «національної», а також тими економічними, політичними змінами, що відбувалися в різних країнах у цей історичний період. Розширювались економічні та культурні зв'язки між державами, спрощувались процедури перетину кордонів, швидко розвивалися залізничний, автомобільний, пізніше – повітряний транспорт. Перед державами постала необхідність постійно співпрацювати у галузі пошуку, затримання, арешту і видання злочинців.

У вересні 1923 р. у Відні на II Міжнародному конгресі поліцейських, участь у якому брали 30 країн, було створено Інтерпол. Після Другої світової війни, у 1946 р. ця організація поновила свою діяльність. Її членами могли ставати не лише європейські країни.

З 1953 р. Інтерпол діє за новим статутом, в якому сформульовані основні цілі: взаємне співробітництво всіх

Проект

національного законодавства і в дусі Загальної декларації прав людини та попередження боротьба із загальною кримінальною злочинністю. Згідно зі Статутом забороняється втручання Інтерполу в будь-які дії чи проблеми, що мають військовий, політичний, релігійний, расовий характер. Сьогодні членами Інтерполу є 178

країни. Це друга після ООН за кількістю членів міжнародна організація. Генеральна асамблея Інтерполу збирається раз на рік для розв'язання важливих питань своєї діяльності. Всі питання вирішуються голосуванням – один голос від кожної країни, незалежно від її розміру та впливу у світі. Асамблея обирає інші керівні органи – Виконком та Генеральний секретаріат, у якому працюють офіцери – полісмени з різних країн. У штаб-квартирі Інтерполу в Ліоні (Франція) зосереджуються інформація, бібліотека, архіви, основні технічні засоби.

Україна приєдналась до Інтерполу 1992 р., а в 1993 р. було створено Національне центральне бюро Інтерполу. В Україні Інтерпол найчастіше стикається з економічними злочинами, з проблемами незаконного переміщення наркотиків, переміщення та легалізації автотранспорту тощо, розшуку осіб, які переховуються від правосуддя.

Таким чином, Інтерпол відіграє провідну роль у боротьбі зі злочинністю на міжнародному рівні. Це хороший приклад того, як спільна для людства проблема об'єднує зусилля багатьох країн. Навряд чи у близькому майбутньому злочинність щезне зовсім, тож через Інтерпол країни боротимуться з цим соціальною явищем спільно.

Джерела додаткової інформації

Джерело

В 1914 році ініціатором скликання I Міжнародного конгресу кримінальної поліції був глава невеличкого князівства Монако Альберт I. Ця карликова країна була відома вже в той час на весь світ своїм казино в Монте-Карло, що приносило в скарбницю держави 95 % доходів. Щорічно з усього світу з'їжджались сюди багаті, шукачі пригод, авантюристи, аферисти тощо. Власники казино не мали своєї приватної охорони, і кожний відвідувач міг видавати себе за будь-кого: російського графа, американського місіонера або турецького пашу. Одного разу в Монте-Карло з'явилась молода, дуже приваблива жінка, котра називала себе німецькою княжною. Щовечора вона відвідувала казино, сідала до рулетки, робила одну ставку – не більше. Майже завжди вона вигравала і з сумним виразом обличчя йшла геть. Незнайомка зацікавила Альберта I. Йому вже виповнилось 56 років, однак він слідував за своєю зовнішністю і не був одруженим. Альберт I познайомився з княжною, яка назвалася Софією, та запросив її у палац. Їх зустрічі ставали дедалі частішими. Одного разу після приємної прогулянки з княжною, повернувшись до палацу, герцог помітив, що його особистий сейф, де зберігалась державна скарбниця, порожній, і разом з дорогоцінностями та грошима зникла й Софія. Як з'ясувалося пізніше, вона спеціально шукала знайомства з герцогом, а її візити до палацу використовувались для ознайомлення з розташуванням кімнат, з'ясування місцезнаходження сейфу та його будовою. Саме вона запропонувала герцогу у той вечір прогу-

лянку парком, щоб не заважати їй спільникам скоїти крадіжку...

У сусідні країни полетіли телеграми з прикметами Софії та проханням затримати її. Саме тоді Альберт І і вирішив запросити до себе на Лазурне узбережжя керівників поліцейських відомств багатьох країн, щоб переконати їх у необхідності почати спільну боротьбу з мандрівними злочинцями...

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Як взаємодіють країни у розв'язанні проблем боротьби зі злочинністю? (6.1)
2. Чому і з якою метою створено Інтерпол? (6.2)

Другий рівень

1. Чому для боротьби зі злочинністю необхідно об'єднання зусиль та співробітництво країн світу?
2. Які чинники зумовили виникнення міжнародної організації по боротьбі зі злочинністю? Для ілюстрації своєї відповіді скористайтеся джерелом.

Третій рівень

Скористайтеся матеріалами ЗМ, сайтами Інтернету і підготуйте невеличке есе на тему «Штрихи до портрета Інтерполу».

Висновки

Чому людина скоєє злочин? Чому для розв'язання своєї проблеми дехто обирає злочинний шлях? Що робити, щоб не допустити цього? Ці питання турбують людей вже не одне тисячоліття. На них намагалися знайти відповіді філософи і письменники, соціологи і лікарі, економісти і політики. Однак злочинність була і залишається однією з найгостріших проблем людства. Невипадково більшість політиків, котрі прагнуть отримати якомога більший голос в виборці в нас, наперед обіцяють покінчити з розгулом злочинності. Адже ця проблема торкається кожного з нас.

Під час вивчення розділу ми намагалися визначити корені злочинності, особливості та причини злочинності неповнолітніх, якими шляхами можна викоринити це явище, дізналися, яку політику проводить держава щодо боротьби зі злочинністю, як співпрацюють у цій галузі країни та яке значення для її вирішення має правова культура та правосвідомість самих громадян.

Додаток 1

**Як проводити
соціологічне дослідження**

Курс «Громадянська освіта» дає можливість засвоїти елементарні вміння та навички самостійного вивчення оточуючої дійсності, одержувати й аналізувати інформацію усного характеру, що виключає можливість маніпулювання та забезпечує можливість перевірки фактів, які зустрічаються у ЗМ та офіційних джерелах. Будь-яке соціологічне дослідження включає 4 етапи:

I. Підготовка та організації дослідження.

На цьому етапі необхідно чітко визначити мету, завдання та предмет дослідження. Вибрати метод одержання інформації (анкетування, інтерв'ю, спостереження), коло осіб, що будуть залучені, скласти план, розробити необхідну документацію тощо.

II. Збір інформації.

На цьому етапі, власне, й відбувається одержання суспільно-політичної інформації тим методом, який обрав дослідник.

III. Обробка одержаної інформації.

Це етап, на якому відбувається аналіз інформації. Визначаються її достовірність, якість; її зводять у графіки, таблиці тощо.

IV. Узагальнення одержаної інформації.

Це етап, на якому, використовуючи зібрані дані, дослідник дає відповідь на запитання дослідження, встановлює причини явища, його тенденції, дає оцінку, прогнозує майбутній хід подій тощо.

Основними методами одержання інформації під час соціального дослідження є інтерв'ю, анкетування, спостереження.

Інтерв'ю

Метод інтерв'ю застосовується, якщо необхідно одержати інформацію від певної особи про її сприйняття, оцінку або ставлення до факту, явищ подій суспільно-політичного життя. Як правило, для інтерв'ю, що відбувається методом бесіди, залежно від мети обираються типові представники певної групи, або визнані фахівці, або відомі особи. Особливостями цього методу є те, що, по-перше, особа висловлює свою суб'єктивну думку і, по-друге, є можливість ставити уточнюючі запитання. Можна порадити такий порядок підготовки та проведення

інтерв'ю

1. Визначте мету і завдання інтерв'ю (бесіди).
2. Чітко визначте предмет розмови.
3. Ознайомтеся з доступною інформацією, що стосується предмета інтерв'ю.
4. Складіть перелік запитань, сліdkуючи, щоб вони були коректними, зрозумілими, стосувалися предмета інтерв'ю та відповідали меті та завданням.
5. Особисто або телефоном домовтеся про зустріч. При цьому:
  - представтеся і поясніть мету інтерв'ю;
  - дістаньте згоду на проведення інтерв'ю;
  - ознайомте респондента із запитаннями;
  - домовтеся про час і місце проведення інтерв'ю.
6. Проведіть інтерв'ю у вигляді вільної бесіди за означеною темою, або у вигляді відповідей на поставлені запитання.

Анкетування

Анкетування, як правило, використовується, якщо необхідно опитати значну кількість людей (респондентів). Її особливістю є те, що респонденти повинні самостійно дати відповіді на запитання анкети, дотримуючись певних правил.

Застосовуючи цей метод опитування слід звернути увагу на два важливих моменти: по-перше, складання анкети і, по-друге, кількість респондентів, яких ви будете опитувати.

Складаючи анкету, слід врахувати наступне:

1. На початку анкети повинна міститися чітка, лаконічна інформація про правила її заповнення і мету проведення.
2. Кількість питань в анкеті не повинна бути надто великою.
3. Бажано, щоб анкета включала запитання на опис (що?), пояснення (чому?) та тенденції (до чого може привести?) явища.
4. Запитання повинні формулюватися нейтрально (незачіпати гідності респондента), бути зрозумілими (не містити невдомих слів та понять).
5. Запитання можуть бути різними за видом пред'явлення. Закриті запитання доповнюються списком відповідей, з яких респондент повинен вибирати відповідь. Якщо запитання відкриті, – респондент сам формулює свою відповідь. Якщо запитання змішані, – респондент має можливість додавати до запропонованих відповідей свій варіант. Бажано, щоб анкета містила різні види питань.

6. Респонденту повинна бути надана можливість ухилитися від прямої відповіді («не знаю», «не визначився»).

Опитування за допомогою анкет може бути суцільним (опитують усіх членів певної групи) або вибіркоким (опитують респондентів лише за якоюсь певною ознакою). Організувати вибірку, необхідно дотримуватися пропорцій. Наприклад, якщо в групі 20 хлопців і 10 дівчат, з яких 5 відмінників, 20 хорошистів та 5 невстигаючих, то у вибірку повинні увійти (з пропорції 5:1) 4 хлопці, 2 дівчини, 1 відмінник, 4 хорошисти, 1 невстигаючий.

Як правило, при визначенні вибірки враховують наступні показники: вік, освіта, доходи, вірування, стать, національність (при вивченні певних явищ).

Спостереження

У житті ми часто буваємо свідками певних суспільно-політичних подій. З метою одержання первинної інформації про них вдаються до такого методу дослідження, як спостереження – цілеспрямоване сприйняття певних явищ суспільно-політичного життя. Вчені розрізняють такі види спостережень: довгострокове – короткострокове; включене (ви є учасником) – невключене (ви спостерігач); лабораторне (створюються певні умови) – польове (реальні події).

Під час спостереження відбувається процес фіксації з метою подальшої обробки та аналізу. До найбільш розповсюджених способів фіксації належать: записи, щоденник спостережень, фотографії, аудіо- та відеозаписи.

Спостерігаючи явища, пов'язані з великою кількістю людей (страйки, демонстрації, пікети тощо), або якщо ви потрапили в натовп випадково, слід дотримуватися певних «правил безпеки»:

1. На спостереження явища, пов'язаного з великою кількістю людей, бажано йти з дорослими, надійність яких не викликає сумніву.

2. Залиште небезпечні речі та вдягніть зручний одяг.

3. Будьте невключеним, тобто не зливайтесь з натовпом. Ви можете потрапити в психологічну залежність, втратити самоконтроль, потрапити під емоційний вплив інших людей («синдром натовпу»). Ведіть спостереження з безпечної відстані.

4. Не виявляйте зайвої цікавості до незнайомих речей.

5. Тримайтеся на відстані від стін та навісів. Уникайте штовханини.

6. Майте при собі документи, що засвідчують особу (учнівський квиток) і не сперечайтесь з правоохоронцями, що підтримують громадський порядок.

Додаток 2

Аналіз матеріалів у засобах масової інформації

Аналіз матеріалів ЗМ є одним з важливих методів дослідження соціально-політичних проблем. Цей аналіз може бути кількісним чи якісним.

При кількісному аналізі таких матеріалів з'ясовуються наступні питання:

- у скількох ЗМ порушується або розглядається проблема, яка аналізується;
- як часто порушувалася чи розглядалася ця проблема ЗМ за проміжок певного часу;
- якою, приблизно, є питома вага матеріалів з досліджуваної проблеми щодо інших матеріалів у тих чи інших ЗМ.

На основі таких відомостей можуть бути зроблені висновки щодо актуальності проблеми, інтересу до неї журналістів і читачів, стану її розв'язання, тенденцій до її загострення чи, навпаки, згасання.

У процесі якісного аналізу важливо звернути увагу на такі питання:

- які саме ЗМ приділяють найбільше уваги розгляду досліджуваної проблеми, а які її ігнорують або замовчують (на основі цього можуть бути зроблені висновки про те, які саме політичні сили чи партії, урядові чи неурядові органи зацікавлені, чиїми органами є ці ЗМ або чиї інтереси вони виражають, найбільше зацікавлені у висвітленні та розв'язанні проблеми);
- яке тлумачення проблеми (причини її виникнення, важливості, шляхів розв'язання тощо) дається в різних ЗМ

(разом з попередніми відомостями це дає можливість визначити, з інтересами яких соціальних верств і політичних партій чи громадських організацій найбільш пов'язана проблема і хто найбільше зацікавлений у її розв'язанні, а хто виступає проти цього);

– яким є ставлення до проблеми, що досліджується, та шляхи в її розв'язанні на словах і на ділі офіційних органів, зокрема органів місцевої влади, і неофіційних або громадських організацій, зокрема, органів місцевого самоврядування;

– чи є відгуки читачів (радіослухачів, телеглядачів) чи полемічні матеріали на цю тему, чи збігаються подані в них статистичні матеріали та факти;

– чи порушується досліджувана проблема тільки місцевими ЗМІ чи вона висвітлюється також центральними ЗМІ;

– хто є автором або авторами матеріалів з аналізованої проблеми (відомі журналісти, працівники ЗМІ, фахівці з досліджуваної проблеми, представники певних партій чи громадських організацій, рядові читачі тощо);

– які стереотипи чи упередження зустрічаються в матеріалах ЗМІ з досліджуваної проблеми.

Додаток 3

Правила учасникам дискусії

В умовах демократії чимало важливих питань громадяни вирішують шляхом колективного обговорення. У багатьох випадках при цьому виникає суперечка, тобто своєрідний діалог, мета якого – подолання розбіжностей між різними поглядами.

Ця дискусія була корисною та сприяла віднайденню істини, досягненню згоди, слід додержувати певних рекомендацій. Наведемо деякі з них:

– умійте вислухати й зрозуміти опонента. Пам'ятайте, що

одна із цілей суперечки розумних, терпимих до чужих думок людей – знайти спільне для їхніх точок зору. Бернард Шоу дотепно зазначив, що якщо в двох людей є по яблуку, то, помінявшись ними, люди так і будуть мати по одному плоду. Коли у співрозмовників є по одній ідеї, то, здійснивши обмін, вони будуть володіти уже двома ідеями кожен;

– не бійтеся сперечатися з більш підготовленими опонентами. Епікур говорив, що в суперечці більше виграє переможений, бо помножує свої знання;

– уважно ставтеся до висловлювання найслабшого опонента. Він може несподівано для себе та оточуючих знайти оригінальне розв'язання проблеми. Логік С.І. П'варні в говорив: «Повага до чужих переконань – не тільки ознака поваги до чужої особливості, а й риса широкого та розви-

неного розуму»;

– будьте самокритичними. Не соромтеся визнавати свої помилки. Цим ви завоюєте симпатії опонентів. Людвіг Фейєрбах сказав: «Мислитель лише остільки діалектик, оскільки він супротивник самого себе. Засумніватися в собі – найвище мистецтво й сила»;

– сперечатися треба лише тоді, коли є предмет спору, тобто певна проблема, щодо якої диспутанти мають протилежні погляди. Раціональний спір також припускає, що сторони однаково тлумачать найважливіші принципи або положення. Крім того, навряд чи є сенс сперечатися стосовно особистих смаків, мотивів або пристрастей;

– не давайте відвести себе в бік від теми дискусії (тобто, того положення, яке доводиться або спростовується). Рене Декарт попереджав, що сліпі люблять заводити зрячих у темний підвал для білки, щоб зрізати свої панси;

– аргументи мають бути істинними твердженнями, вони не повинні суперечити один одному. Ваш додатковий аргумент в суперечці – посмішка. Іммануїл Кант наголошував: «У диспутах спокійний стан духу, поєднаний із доброзичливістю, є ознакою наявності сили, завдяки якій розум упевнений у своїй перемозі»;

– тон виступу в дискусії повинен бути впевненим, але не задавакуватим. Завжди залишайте можливість для відступу. Використовуйте ввічливі слова та словосполучення: «очевидно», «не виключено», «якщо я не помилюсь». Вважають, що слова в суперечці повинні бути м'якими, а докази твердими.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. Права та обов'язки	6
§1. Що таке права людини	6
1.1. Еволюція уявлень про права людини	6
1.2. Категорії прав людини	7
§2. Україна й права людини	10
2.1. Конституційні права людини і громадянина в Україні	10
2.2. Конституційні обов'язки громадян України	12
§3. Міжнародні стандарти прав людини	16
3.1. ООНі права людини	16
3.2. Загальна декларація прав людини ООН	17
§4. Права та обов'язки громадян Європи	21

4.1. Європа – наш спільний дім	21
4.2. Рада Європи як гарант захисту прав та виконання обов'язків	22
§5. Яким чином можна захистити свої права в Україні	26
5.1. Правосуддя на захисті прав людини і громадянина	26
5.2. Роль неурядових правозахисних організації у захисті прав людини	27
§6. Взаємозв'язок прав та обов'язків	30
6.1. Нетільки права, а й обов'язки	30
6.2. Обов'язки – основа відповідальності	31
§7. «Золоті правила» на кожний день	34
7.1. Конфлікти прав	34
7.2. Права та обов'язки у вашому житті	34
Основні поняття	39
Рекомендована література	39
Розділ II. Сім'я. Школа. Однолітки	44
§1. Соціальна зацікавленість	44
1.1. Процес соціалізації	44
1.2. Сфери соціалізації	45
§2. Роль сім'ї у розвитку особистості	47
2.1. Сім'я	47
2.2. Права та обов'язки членів сім'ї	47
2.3. Функції сім'ї	49
2.4. Держава і сім'я	50
§3. Взаємовідносини у сім'ї	53
3.1. Сучасні тенденції розвитку української сім'ї	53
3.2. Стилі взаємовідносин у сім'ї	54
3.3. Конфлікти у сім'ї	55
3.4. Проблема батьків і дітей	56
§4. Значення школи для учня та суспільства	59
4.1. Школа в житті учня	59
4.2. Права та обов'язки учнів в школі	60
4.3. Шкільна освіта демократична за своєю природою	61
4.4. Співпраця учасників в навчально-виховного процесу	62
§5. Самоврядування у навчальному закладі	66
5.1. Шкільне самоврядування	66
5.2. Участь учнів в прийнятті рішень: зарубіжний досвід	66
5.3. Учні в самоврядуванні	67
§6. Однолітки	72
6.1. Держава і молодь	72
6.2. Дитячі та молодіжні організації	73
6.3. Молодіжна субкультура	75

6.4. Вільний час	76
§7. Життя моїх ровесників у вільний від уроків час. Практикум	80
Основні поняття	83
Рекомендована література	83
Розділ III. Стереотипи	84
§1. Стереотипи. Джерела їх виникнення	85
1.1. Категоризація	85
1.2. Стереотипи	86
§2. Вплив стереотипного мислення на людину і суспільство	89
2.1. Типи стереотипів	89
2.2. Ефект Пігмаліона	90
2.3. Стереотипи в засобах масової інформації	91
§3. Як стереотипи призводять до дискримінації та расизму	93
3.1. Упередження, дискримінація, расизм	93
3.2. Соціальне середовище та боротьба з дискримінацією та расизмом	95
Основні поняття	97
Рекомендована література	98
Розділ IV. Конфлікти	99
§1. Природа та причини виникнення конфліктів	100
1.1. Конфлікт як невід'ємна рича життя людини, суспільства	100
1.2. Причини конфліктів та їхні типи зацікавленості	104
§2. Наслідки конфліктів	104
2.1. Структура конфліктів	104
2.2. Наслідки конфліктних ситуацій	105
§3. Стратегії поведінки в конфліктній ситуації	108
3.1. Способи розв'язання конфлікту	108
3.2. Посередництво як спосіб розв'язання конфліктів	110
Основні поняття	116
Рекомендована література	116
Розділ V. Злочинність	117
§1. Корені злочинності	117
1.1. Плітико-правові корені злочинності	119
1.2. Вплив економічного розвитку на рівень злочинності	120
1.3. Соціокультурні корені злочинності	121
§2. Правова культура як складова духовної культури	123
2.1. Правомірна та протиправна поведінка	123

Навчальне видання

Арцишевський Роман Антонович
Бакка Тамара Володимирівна
Гейко Ірина Миколаївна та ін.

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Навчальний посібник
для 9-го класу
загальноосвітніх
навчальних закладів

Головний редактор *Олександр Удод*
Редактор *Валентина Мурзіна*
Художник *Віктор Баріба*
Художнє оформлення
та редактування *Юлії Жітської*
Технічний редактор *Валентина Опішник*
Коректор *Ірина Барвінок*
Комп'ютерна верстка *Ольги Котенєвої*,
Клари Шлигіної

Здано до виробництва та підписано до друку 19.07.2002 р.
Формат 70 x 100 ¹/₁₆. Папірофсетний. Друк офсетний.

Гарнітура Шкільна.
Ум. друк. арк. 12,35. Ум. фарбовідб. 24,7.
Обл.-вид. арк. 11,2.
Наклад 10 000 прим.
Вид. №272.
Зам.

Видавництво «Генеза»,
04212, м. Київ-212, вул. Тимошенка, 2-л.

Свідоцтво серія ДК №5 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових позитивів